

A narcizmus leltárai

Kelemen Gábor

Létezik a narcizmusnak egy egészségtelen, a kritikára dühvel reagáló, a saját hibákkal, emberi gyengeségekkel szembenézni nem tudó, privilégiumokra jogot formáló, fennhéjázó, csekély empátiás készséggel rendelkező válfaja is.

Egészségesebb az élet, jobbak az egészségi állapot mutatói a nagyobb egyenlőséget megvalósító társadalmakban – ez a konklúziója Richard Wilkinson és Kate Pickett *Szellemi színvonal* című, 2009-ben megjelent s hamarosan bestsellerré vált

könyvének. A szerzők Jean Twengenek a szorongás és a depresszió történeti alakulását vizsgáló tanulmányából indultak ki.

Twenge 269, szorongást mérő vizsgálat eredményeit vetette össze. A legkorábbi kutatás 1952-ből származott. A vizsgálatok alapján megállapítható, hogy a szorongás és a depresszió az utóbbi fél évszázad során folyamatosan növekvő tendenciát mutat a fejlett ipari társadalmakban. A növekedés kisebb mértékű az erősebb társadalmi kohéziót, szolidaritást és biztonságot nyújtó egalitáriusabb országokban. Mindez nem vonatkozik a volt szocialista országokra, ahol az egyenlőséget a szabadság, a méltóság és a civil társadalom rovására valósították meg. (A „szovjetizált” típusú materiális egyenlőség robbanásszerű bevezetése diktatórikus, fenntartása

pedig antidemokratikus eszközökkel történt.) A szabadságot, méltányosságot és szolidaritást együttesen megvalósító ipari társadalmak tagjai a szorongással és depresszióval kapcsolatos kórformák tekintetében egészségesebbek a többinél. Szinte megdöbbentő az az eredmény, amely azt mutatja, hogy a szorongás és depresszió növekedése a fejlett ipari társadalmakban az *önérzetesség* emelkedésével párhuzamosan történt. (A vizsgálatok egyik hiányossága, hogy kevésbé vették figyelembe az *önérzetesség* szituációtól függő és fluktuáló jellegét.)

Egészséges és védekező narcizmus

Azzal a kijelentéssel, hogy „fontos személy vagyok”, az 1950-es évek elején a serdülők mindössze 12 százaléka értett egyet. Az 1980-as évek végén ellenben már 80 százalékuk válaszolta azt, hogy fontos, illetve értékes embernek tekinti önmagát. Wilkinson és

Pickett – Sigmund Freud primer és szekunder narcizmus koncepciójából kiindulva – az önbecsülés két alapvetően különböző típusát különítették el. A kritikát elfogadó, meghitt kapcsolatokra törekvő, derűs, önmagát külső megerősítés nélkül is szeretetre és büszkeségre méltónak tekintő *egészséges narcizmus* mellett létezik a narcizmusnak egy egészségtelen, a kritikára dühvel reagáló, a saját hibákkal, emberi gyengeségekkel szembenézni nem tudó, privilégiumokra jogot formáló, fennhéjázó, csekély empátiás készséggel rendelkező válfaja is. A szerzők véleménye szerint az *önérzetesség* általános növekedése eme *védekező* jellegű *narcisztikus öntudatnak* az elterjedésével kapcsolatos (1). A modern társadalom rehabilitálta a keresztény tanításban a hét főbűn közé sorolt, az alázattal szembeállított büszkeséget. A büszkeséget ma az egészséges narcizmus tartozékának tekintjük. A patológias narcizmust nem a büszkeség, hanem az ókori görögök által *hübrisznek* nevezett gőg és arrogancia jellemzi.

A narcisztikus páciensek számának növekedésére az 1950-es évektől fogva figyeltek fel a pszichiáterek. Heinz Kohut találón úgy fogalmazta meg a változást, hogy a pszichoanalitikusi praxisban addig megjelenő főleg „bűnös embereket” a „tragikus emberek” kezdték felváltani. Az előbbieket belső konfliktusa és lelki fájdalma főként szexuális jellegű vágyaik és e vágyak kielégítését megakadályozó társadalmi normák ellentétéből fakad. A bűnös ember bűne, hogy túl sokat akar. A *tragikus ember* problémája viszont az, hogy egyrészt *ambícióira* nem kap megfelelő választ, visszatükrözést a környezetétől, másrészt nem talál olyan *eszményképre*, amit/akit fenntartás nélkül követhetne, illetve másolhatna. Ezek híján nincs elég energiája vágyai valóra váltásához. Kohut úgy vélte, hogy az anyagi javakat előtérbe helyező, jólétivé vált társadalom nem képes azonosulásra alkalmas, mindennapokon túlmutató ideálokat, értékeket nyújtani az emberek számára (2). Megfelelő tükrözés és ideálok hiányában nem alakul ki egészséges *önérzet*, nem fejlődik ki az *önmegnyugtató* képessége, s nem formálódik ki az érett, összerendezett személyiség. A nem klinikai szintű narcizmus, Jane Cote szerint, az ezredfordulóra olyannyira elterjedt, hogy megszokottsága miatt gyakorlatilag megszűnt elidegenedésnek érzékelt tünetként létezni. A narcizmus demedikalizálódott anélkül, hogy a jelenség társadalmi gyökereire irányuló politizálódás következett volna be. A statisztikai átlag szinte funkcionális normává vált. Napjainkban a felnőtté válással járó felelősség elutasítása, a fejlődés serdülőkori megállításának törekvése az általános hozzáállás, ami a szülő és gyermek közti pszichológiai határok felszámolását eredményezi. A mai serdülők szülei többnyire maguk is töredezett önképpel rendelkező impulzív, felelőtlen, önző serdülőként élnek és viselkednek – szögezi le Cote (3).

A narcizmus fogalmát a pszichoanalízisben – a saját képmásába beleszerető ókori Narcissus Ovidius által megírt legendája nyomán – Sigmund Freud tette ismertté 1914-ben. A korabeli narcizmusz szemlélet formálódásában főként Caravaggio *Narcissus* című és Velasquez *Vénusz a tükörről* című képei voltak meghatározóak. A narcizmusról való beszéd módjában fontos szerepet játszott továbbá a spanyol Juan Valera *Nemeslelkű Rafaela* című, 1897-ben közreadott, a maga idejében népszerű regénye. A tükörben önmagát órákig csodáló főhős viselkedését nevezte a pszichiáter Havelock Ellis narcisztikusnak. A fogalmat a tőle átvevő, Freud tanítványi köréhez tartozó Otto Rank és Isidor Sadger mesterüket is inspirálták.

Freud a teremtésvágy kényszerétől hajtott „cse-csemőkirály”-nak nevezte a narcisztikus személyt, akit Heinrich Heine *A teremtés dalai* című versének soraival a következőképpen jellemez:

„Lám betegség volt végoka
– mi más? – alkotáskényszeremnek;
teremtettem – s helyreteremtett
e teremtésterápia.”

(Tandori Dezső fordítása)

A „helyreteremtés” sikertelensége miatt szégyenkező ember szenved, s amíg szenved, nem képes szeretni – állapította meg Freud (4).

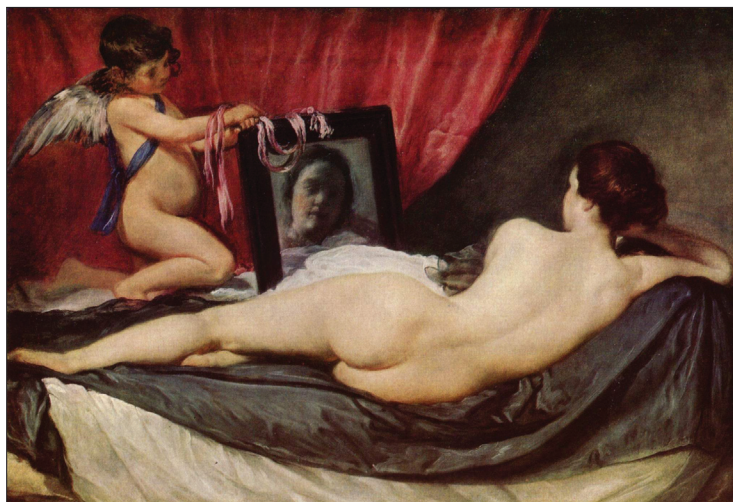
Narcissus átváltozásai

A kérdéssel jó fél évszázadon át behatóbban szinte csak pszichoanalitikusok foglalkoztak. Pszichoanalitikus hatást mutat Salvador Dalí *Narcissus átváltozása* című, 1937-ben készült festménye. Edith Jacobson az elérhetetlenül magasra állított éniideal („csodálatra méltó leszek”) és az önmagáról alkotott lekicsinyelt kép („engem nem lehet szeretni”) ellentmondásában látta a narcisztikus személy alapvető konfliktusát (5). A pszichoanalízis tárgykapcsolati iskolája a kóros narcizmus patogenezisét a személyiségfejlődésnek ahhoz a korai, szeparációs-individuációs szakaszához kötötte, amely döntő a pszichológiai határok (az úgynevezett tárgyállandóság és éniállandóság) s az önmegnyugtató kialakulása szempontjából. Erich Fromm volt az első olyan pszichoanalitikus, aki nem annyira a narcizmus egyéni, mint annak társadalmi feltételeire koncentrált. Fromm szerint minden társadalom jellemezhető olyan érintkezéseket, célokat, érzelmi reagálásokat átható karakterrel, amelyet az adott társadalom legtöbb tagja spontán követ. Ez a *társadalmi karakter*, jellem áll a megfigyelhető viselkedés hátterében. A felvilágosodástól fogva a termelésre összpontosító ipari társadalom intézményei által a szorgalmat, takarékoságot, becsületességet és pontosságot fő

erénynek tekintő „protestáns etika” szelleme ivódott be az emberekbe. A XX. század közepétől fogyasztóivá váló társadalomnak már nem ilyen aszketikus jellemekre, hanem merészen kockáztató, rokonszenvet keltő, manipulatív és látványos fogyasztásra orientált egyénekre van szüksége. Az átmenet nem ment máról holnapra, a fogyasztó embertípus széles körű elterjedése évtizeden át tartó folyamat eredménye (6). Az átalakulást új, a fogyasztás szolgálatába állított intézmények gyorsították. Ezek közt kiemelkedik az *álesemény* megjelenése és általánossá válása. Az álesemény kulturális rendezvénynek beállított *pszeudoünnep*, amelynek egyetlen célja valamely termék reklámozása és eladásának növelése (7). Daniel Boorstin elsőként írta le azt a jelenséget, amikor a hirdetésre specializálódott világban a jelek, a dolgok reprodukciója fontosabbá vált, mint maga a valóság. Fromm követői szerint az önmagukat az „az vagyok, amit fogyasztok” meggyőződés alapján meghatározó emberek nem magasabb rendű elveket követő jellemek, hanem a „kis különbségek narcizmusát” megvalósító személyek.

A test mint az önkifejezés eszköze

A fogalmat bevezető Freud ebben a narcisztikusok hódításvágyának s a saját jelentőség felfokozott átélésének eszközét látta. A *kis különbségek narcizmusa*, véli Glenn Gabbard, nemcsak a csodálatkeltés és figyelemkeresés kelléke, de a különlegesség és gögös elhatárolódás érzetét is segíti megőrizni (8). A XX. század közepétől már nemcsak a fogyasztott javak (ruházat, gépkocsi, nyaralás stb.) szimbolizálták a sokat számító kis különbségeket, hanem egyre inkább maga a test is. A test az önal-

Diego Velasquez: *Vénusz a tükörről*. London, National Gallery

kotás, önkifejezés illúzióját nyújtó narcisztikus szövegek felírására, üzenetek megrajzolására váró üres felületté vált. Kialakult a tetoválás, a kozmetikai sebészeti megoldásmódok, a botoxkezelések, a mell-, ajak-, pé-

A DSM-4, paradox módon, a pszichiátriai diagnózisok burjánzásának folyamatát legitimálta.

nisz- és bicepsznagyobbító műtétek kultusza. A XX. század első felében a „léleksebészet” két igen eltérő találmányától, az élettörténeti boncolást végző pszichoanalízistől és az idegpályákat átvágó pszichokirurgiától vártak sokat a magatartásuk és érzésviláguk teljesebb kontrollálására vágyó emberek. A század végére a külső megjelenést befolyásoló pszicho- és szociotechnikák, valamint kozmetikai sebészeti beavatkozások kerültek a személyiségformáló projektek előterébe. A narcizmus ikonográfiájának kibontakozását, terjesztését segítette a film és televízió. Az *Alkony sugárút* című,

1950-ben bemutatott film nyitotta meg a narcizmusra szocializáló filmek sorát. A televízió valóságshow-műsorai az utóbbi évtizedekben beváltani látszanak Andy Warhol 1968-ban tett híres kijelentését, amely szerint a jövőben tizenöt percre mindenki világhírű lehet.

A narcizmus általánossá válásával kapcsolatos aggodalom az 1970-es években érte el tetőpontját. Az évtized a narcizmus irodalmának fénykora. Nem túlzás azt mondani, hogy

szinte az összes nagy hatású narcizmusról szóló mű ekkor jelent meg. A sort 1971-ben Heinz Kohut *Szelfanalízis* című könyve nyitotta (9). A narcisztikus személy önértékelési zavarát aláhúzó Kohut Otto Kernbergben talált elméleti kihívójára. A narcisztikusok másokat lenéző, irigy és agresszív grandiózusságára összpontosító Kernberg 1975-ben publikálta *Borderline jelenség és a patológiás narcizmus* című kötetét (10). Kettejük vitája jelentős visszhangra talált a pszichiáterek körében. Mások is megfogalmazták az álláspontjukat. Ben Bursten a narcizmus sóvárgó, paranoid, manipulatív és pseudo-maszkulin típusait különítette el (11). A pszichoanalitikus Simon Sobo a lelkiismerettel, erkölcsi követelmények és eszmények betartásával kapcsolatos *felettes én* gyengülésével magyarázta a narcizmus növekvő előfordulási gyakoriságát (12). Richard Sennett a közösségi élet, a közösségek felbomlásában látta a fő okot (13). Sennett egyike volt az elsőknél, akik a társadalmi érintkezésekben az 1960-as évektől fogva eluralkodó túlzott informalitás pszichológiai határok elmosódásához vezető hatását elemezték. Aon Stern *énes* generációnak nevezte a politikától elforduló, a közösség ügyei iránt érzéketlen, „először Én, végre Én, mindig Én” jegyében élő nemzedéket (14). Az egyik legnagyobb visszhangra Christopher Lasch *Az önimádat társadalmá* című műve talált (15). A hanyatlás retorikáját alkalmazó Lasch szerint a kapitalizmus strukturális változása következtében az amerikaiak személyisége döntően átalakult; a munkaerkölcsöt szinte felváltotta a hedonista, azonnali kielégülést kereső szórakozás mentalitása. Az emberek immár nem tiszteletet akarnak kiváltani, hanem arra vágnak,

hogy irigyeljék őket, írta Lasch. Az évtized narcizmus problémátizáló, egyúttal a régi morált sirató műveit még hosszasan lehetne sorolni (16).

A pszichiátriai diagnosztika tökéletlensége

Az 1980-as évek neoliberais politikai légkörében lecsengtek a narcizmusra vonatkozó aggodalmak, s az AIDS-szel kapcsolatos morális pániknak adták át a helyüket. A politikai napirendet meghatározó neoliberalizmusnak a fenyegetés könnyen azonosítható hordozóira volt szüksége, s a narcizmus nem felelt meg ennek az igénynek. A narcizmussal foglalkozó, leltárt készítő kutatók új értelmezési keretet kerestek. A jelenség definíciójának két egymással nehezen összeegyeztethető megközelítése polarizálódott.

Az egyik értelmezési keretet, a narcizmus lényegi természetét a biológiában (genetikában, idegrendszeri hálózatokban, hormonokban stb.) kereső *biológiai pszichiátria* nyújtotta. Az 1980-as esztendőre a pszichiátria történetének egyik jelentős fordulataként tekintenek vissza a szakemberek. E fordulat az új amerikai pszichiátriai diagnosztikai rendszer, a DSM-3 bevezetésében jutott kifejezésre. Ekkor az addigi, freudista ihletésű pszichodinamikus *dimenziális* diagnosztikai besorolást diszkrét *kategoriális* osztályozás váltotta fel. A DSM-3 kidolgozását és bevezetését a pszichiátriai diagnosztika tökéletlenségével kapcsolatos kritika hangossá válása tette szükségessé. Ez a kritika főként a David Rosenhan által folytatott, a korabeli pszichiátriai diagnózisok megbízhatatlanságát és érvénytelenségét dokumentáló, 1973-ban publikált vizsgálat után erősödött fel (17). Habár az új diagnosztikai megközelítést kidolgozó, Robert Spitzer által vezetett munkacsoport alapvető célja, a diagnosztika megbízhatóságának növelése mellett, a medikalizáció mederbe terelése volt, ennek a célnak már az egyes betegségekhez specifikus diagnosztikai kritériumokat hozzárendelő rendszer bevezetése idején sem tudtak megfelelni. Az új klasszifikáció egyáltalán nem vette elejét a különböző életproblémák pszichiátriai problémaként való konstruálása folyamatának. A besorolhatatlan pszichiátriai zavarok és a komorbiditás növekvő aránya olyan gondot jelentett, amelyet a diagnosztikai egységek határainak kiterjesztésével sem lehetett eloszlatni (18). A lelki zavarok értelmezési lehetőségének körét mintegy bekerítő, 1994-ben bevezetett DSM-4, paradox módon, a pszichiátriai diagnózisok burjánzásának folyamatát legitimálta. A páciens személyes élettörténete ebben a diagnosztikai rendszerben éppúgy járulékos szerepet kapott, mint a társas, illetve társadalmi világ tényezői. Noha a narcizmus átvágta a pszichopatológiai kategóriák határait, a DSM-3 kidolgozóit, engedve a korszellemnek és a hatalmukban megren-

dült, ám még mindig befolyásos pszichoanalitikusok törekvéseinek, jónak látták azt személyiségzavarként beemelni a pszichiátriai diagnózisok sorába. Növelte a várakozást az, hogy éppen a DSM-3 megjelenése előtti évben dolgozta ki Robert Raskin és Calvin Hall az első specifikus, a populáció narcizmusának mérésére alkalmas pszichológiai tesztet (19). A betegségek nemzetközi osztályozása nem követte az amerikai gyakorlatot, az ICD-10-ben (Betegségek nemzetközi osztályozása-10) a narcizmus nem önálló diagnosztikai entitásként, hanem csupán az „egyebek” közt szerepel.

A másik értelmezési keret a *szociális konstrukcionizmus* a „gondolkodásról gondolkodó” nézőpontja. Ennek az irányzatnak a képviselői egyrészt úgy vélik, hogy a biológiai normától való eltérésként definiálható betegség elválaszthatatlan a szenvedés személyes tapasztalatától, a *megbetegedés* élményétől, ami specifikus humán folyamat. Másrészt magát az emberi biológiai normát is történelmileg és kulturálisan változó jelenségnek tekintik. (A középkorban például a nőt a férfiban kifejeződő biológiai normától való fokozati, dimenzionális eltérésnek tartották; a XVIII. századtól kezdve a köztük lévő különbséget átgorghatatlanak, kategoriálisnak vélték; a XX. században pedig apránként arra a felismerésre jutottunk, hogy két különféle, összemérhetetlen, egyaránt normális biológiai felépítéssel állunk szemben.) A társadalmi jelentések objektív tényezőit az azokra adott szubjektív – gyakorta hibás, torz – észlelési mintáktól, érzelmi reakcióktól elválaszthatatlannak látó szociális konstrukcionista a biológiai redukcionizmussal szemben határozották meg magukat. E perspektíva – amely a génekben inkább környezettől függő „potenciált”, mint determinisztikus erőt tulajdonít – az új tudás előállítását társadalmi folyamatok összjátékának mutatja (20). A szociális konstrukcionista a tudás előfeltételeire kérdeztek rá. Megkísérelték számba venni mindazokat a pszichiátrián kívüli – például szakpolitikát befolyásoló kormányhivatalok,

Chis Hedges szerint a celebkultusz a vallástalan fogyasztói társadalom egyfajta új politeizmusa.

beteg és hozzátartozóik érdekvédő egyesületei, gyógyszer-, illetve kórházi érdekcsoportok által formált – hiteket és meggyőződéseket, amelyek a pszichiátriai kérdések napirendre kerülését, a kezelés eszközeinek és kultúrájának kialakítását befolyásolják.

Emészthetetlen narcizmus

A biológiai pszichiátria fokozatosan elveszítette az érdeklődését a lenyelt, de megemészteni nem tudott narcizmus iránt, sőt, egyre inkább kezdte terhesnek érezni azt. Mind tagadhatatlanabbá vált a narcizmus klinikai eseteinek szórványosságából és a populáció szubklinikainak tekintett narcisztikus személyeinek növekvő arányából adódó ellentmondás (21). Ez azért is zavaró, mert nincs világos határ, töréspont a szubklinikai és klinikai esetek közt. Mindamellett néhány empirikus és elméleti fordulat eshetőséget kínált a narcizmus szemléleti átkeretezésére. Idesorolható a tükörneuronok Giacomo Rizzolatti nevéhez kapcsolódó azonosítása, az érzelmi intelligencia Daniel Goleman, a mentalizáció Peter Fonagy és a metafizikai vágy kategóriájának René Girard nevéhez fűződő bevezetése. Ám a tudományos eredmények – a narcisztikusok betegvédő egyesületei, a speciális terápiát nyújtó érdekcsoportok és az állami megrendelés híján – e téren nem keltettek fel jelentősebb érdeklődést.

Jean Twenge és Keith Campbell szerint a mindennapi életet, a vállalati világot, a csúcsvezetők attitűdjét és az átlagember életét egyaránt átható narcizmus korunk egyik legnagyobb járványa (22). A szerzőpár a saját jelentőségét, különlegességét, egyediségét eltúlzó, s ezen az alapon önmagának kivételes elbánást, előjogokat követelő *feljogosítottság* érzést tekinti a narcizmus fő tünetének. A hírnévre, sikerre és gazdagságra való jogcím, mivel soha nem teljesül maradéktalanul, neheztelést és önsajnálatot gerjeszt, ami mások kihasználásához, kizsákmányolásához vezet. Drew Pinsky a média sztárjai, celebritásai révén normalizált mintává vált narcisztikus ma-

gatartást olyan kulturális vírusnak nevezi, amely fel-szítja és patológiás mértékűvé deformálja a mind-annyiunkban meglévő narcisztikus parazsát. A ce-lebbé válás sok esetben voltaképpen a patológiás narcizmusban szenvedők öngyógyítási kísérlete. Ez a terápiás próbálkozás azonban akkor sem eredmé-nyes, ha beteljesül. A celebek élete ugyanis igen gyakran torkollik addiktív viselkedésbe, s a drog-használattal, plasztikai műtétek sorával, ismételt fo-gyókúrákkal és promiszkuis szexuális kapcsolatokkal járó „gyógymód” jóval több gondot okoz, mint amennyit megoldott. A celebek életmódjának figye-lemmel kísérése napjainkban az emberek megszo-kott elfoglaltsága, szellemi diétájának alkotórésze. Pinsky rámutat arra, hogy a híressé válás vágyával át-hatott narcisztikus morál hatása a serdülőkor előtti években, a 9–14 év közötti életkorban a legerősebb. Ennek az időszaknak – amit újabban a teenagertől a „tween” fogalmával különítenek el – éppen ezért ki-emelt szerepe van a pedagógiában (23). Minderre nálunk Buda Béla már három évtizeddel korábban felhívta a figyelmet (24). Buda a saját szándék tuda-tosítása, az erkölcsi felelősségtudat kialakulása miatt tekinti meghatározónak ezeket az éveket.

Celebkultusz mint tünet

Chis Hedges szerint a celebkultusz a vallástalan fo-gyasztói társadalom egyfajta új politeizmusa. A sziré-nek varázsosságával, bűverejével rendelkező hírességek önmagunk idealizált formái. A celebkultusz egyrészt betölti a morális nihilizmus keltette űrt, másrészt kár-pótól a társadalmi egyenlőség hiányáért (25). Sheldon Wolin inverz zsarnokságnak nevezi napjaink médiaíté-lete által uralt világát. Míg a régi, a szükségletek felett nyílt diktatúrát gyakorló zsarnokság kiemelkedő de-magóg vagy karizmatikus személyiségek körül szerve-ződött, addig a médiában sztárrá emelkedő, narcisz-tikus vágyakat és szükségleteket modellező egyének se nem nagy jellemek, se tényleges uralommal nem ren-delkeznek (26). A leginkább zavarba ejtők azok a vizs-gálatok, amelyek a sikeres nagyvállalkozókról mutat-ták ki, hogy magatartásuk megfelel a narcizmus pszi-chopátiához közeli változatának (27). Több kutatás ta-lált összefüggést a machiavellisztikus, mindenáron kontrollra törő magatartás és a narcizmus között (28). Az a sajátos helyzet állt elő, hogy a médiumok általá-nos elterjedése óta létező közvélemény által a fogyasz-tói társadalomba való átmenet évtizedeiben problémá-nak érzékelt narcisztikus magatartás manapság éppen a legünnepeltebb és leginkább csodált emberek és intéz-mények zömének életét jellemzi. A narcizmus tehát társadalmi karakterré vált. Ezek után aligha lehet cso-dálkozni azon, hogy a DSM-5 kidolgozásáért felelős, David J. Kupfer által vezetett munkacsoport 2010 ele-jén hivatalosan bejelentette, kiiktatja a narcizmust a személyiségzavarok köréből. A pszichiátria eszerint

várhatóan kivonul a narcizmussal kapcsolatos tudás ar-tikulálóinak társaságából. A narcizmus problematikáját természetesen aligha oldja meg a narcizmusdiskur-zustól való távolmaradás. A kérdés ugyanis nincs lezár-va, sőt, lehet, hogy még mindig csak a konceptualizálás kezdetén járunk.

A szerző pszichiáter, a Pécsi Tudományegyetem BTK tudományos főmunkatársa.

A tanulmány a K68619 sz. OTKA kutatás támogatásával készült.

IRODALOM

1. Wilkinson R, Pickett K. The spirit level. Why equality is better for everyone. London: Penguin; 2009.
2. Kohut H. The restoration of the self. New York: International Universities Press; 1977.
3. Cote JE. Arrested adulthood: The changing nature of maturity and identity. New York: New York University Press; 2000.
4. Freud S. On narcissism: An introduction. Standard Edition, 14:67-102, London: Hogarth Press; 1957 (1914).
5. Jacobson E. The self and the object world. *The Psychoanalytic Study of the Child* 1954;9:75-127.
6. Fromm E. Beyond the chains of illusion. New York: Continuum; 2009 (1962).
7. Boorstin DJ. The image: A guide to pseudo-events in America. New York: Atheneum; 1961.
8. Gabbard GO. On hate in love relationships: The narcissism of minor differences revisited. *Psychoanalytic Quarterly* 1993;62:229-38.
9. Kohut, H. The analysis of the self. New York: International Universities Press; 1971.
10. Kernberg O. Borderline szindróma és patológiás narcizmus. Budapest: Autizmus Alapítvány Kapocs Kiadója; 1990 (1975).
11. Bursten B. Some narcissistic personality types. *International Journal of Psychoanalysis* 1973;54:287-300.
12. Sobo S. Narcissism as a function of culture. *The Psychoanalytic Study of the Child* 1977;32:155-72.
13. Sennett R. The fall of the public man. London: Penguin; 1974.
14. Stern A. ME: The narcissistic American. New York: Ballantine Books; 1979.
15. Lasch C. Az önimádat társadalma. Budapest: Európa; 1984 (1978).
16. Tyler I. From 'the me decade' to 'the me millennium': The cultural history of narcissism. *International Journal of Cultural Studies* 2007;10:343-63.
17. Rosenhan DL. „On being sane in insane places”. *Science* 1973;179:250-8.
18. Goldberg D. Should our major classification of mental disorders be revised? *British Journal of Psychiatry* 2010;196:255-6.
19. Raskin R, Hall CS. A narcissistic personality inventory. *Psychological Reports* 1979;45:590.
20. Spector M, Kitsuse JI. Constuction social problems. Menlo Park: Cummings; 1977.
21. Ronningstam EF. Identifying and understanding narcissistic personality. Oxford: Oxford University Press; 2005.
22. Twege JM, Campbell WK. The narcissism epidemic: Livin gin the age of entitlement. Detroit: Free Press; 2009.
23. Pinsky D. The mirror effect. New York: Harper Collins; 2009.
24. Buda B. A személyiségfejlődés és nevelés szociálpszichológiája. Budapest: Gondolat; 1981.
25. Hedges C. Empire of illusion. The end of literacy and the triumph of spectacle. New York: Nation Books; 2009.
26. Wolin SS. Democracy incorporated: Managed democracy and the specter of inverted totalitarianism. Princeton: Princeton University Press; 2008.
27. Bakan J. The corporation: The pathological pursuit of profit and power. Canada: Big Picture Media Corporation; 2003.
28. Paulhus DL, Williams KM. The dark triad of personality: narcissism, machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality* 2002;36:556-63.